

SZALIH ZAJM, MUSZTAFÁ ZAJM ÉS TÁRSAIK TRAGIKUS
KERESKEDŐÚTJA 1711-BEN – ADALÉKOK AZ OSMÁN
BIRODALOM KERESKEDŐINEK MAGYARORSZÁGI
TEVÉKENYSÉGÉHEZ*

A 17. század utolsó harmadában zajló és az oszmánok kelet-közép-európai uralmát megroppantó, a magyar terminológiában visszafoglalónak¹ nevezett háborút az 1684-ben létrejött törökellenes nemzetközi szövetség, a Szent Liga² államai – Habsburg Monarchia, Velence, Lengyelország – és az Osmán Birodalom által 1699. január 26-án Karlócán külön-külön megkötött békék zárták le.³ Ugyanekkor az 1697-től szintén a szövetség tagjaként fellépő Oroszország csak fegyverszüneti szerződést kötött az oszmánokkal, a tényleges békekötésre 1700. július 3-án Konstantinápolyban került sor.⁴ A Habsburg-udvar és a Porta között létrejött húsz cikkelyből álló szerződés amellett, hogy rendelkezett a két birodalom által birtokolt területekről – köztük Erdély tartományának császári, illetve a Temesköz területének oszmán birtoklásáról –, a határterületek elkülönítéséről, a határ menti várak, erődítmények és települések helyzetéről, portyák tiltásáról, lázadók és elégedetlenkedők kezeléséről, hadifoglyok kicseréléséről, a tizennegyedik cikkelyében szabályozta és egyben biztosította a két állam kereskedői számára a szabad kereskedelmet:

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (*Temesvári Oszmán aga diplomáciai tevékenysége a 17–18. század fordulóján a Habsburg–oszmán határvidéken, 2016–2019*) támogatásával készült.

¹ A háború elnevezése a német terminológiában: der große Türkenkrieg.

² A Szent Liga mint törökellenes nemzetközi szövetség 1684. március 5-én XI. Ince pápa (1676–1689) védnöksége alatt I. Lipót német-római császár és magyar király (1657–1705), Sobieski János lengyel király (1673–1696) és Marcantonio Giustiniani velencei dózse (1683–1688) részvételével jött létre. Már 1684-ben megfogalmazódott Oroszország bevonásának szükségessége a szövetségi rendszerbe, amire ténylegesen 1697 januárjában került sor. A kérdésről l. *Zinkeisen* 1857. 139., 139/1. jegyzet; *Uzunçarşılı* 1988. 460.; *R. Várkonyi* 1987. 1622.; *Gebei* 1999. 1–6.; *Gebei* 2001.

³ A karlócai béketárgyalásokról l. *Acsády* 1899.; *Szita–Seevann* 1999. XXV–L.; *F. Molnár* 2002.; *F. Molnár* 2006.; *F. Molnár* 2013. A Habsburg–oszmán békeszerződést latinul l. *Katona* 1805. 106–125. A Katona-féle szöveg magyar fordítását l. *MTSZ* 1968. 690–700. A békeszerződés eredeti latin nyelvű tisztázataról készített magyar fordítást l. *Szita–Seevann* 1999. 213–225. A béke oszmán-török nyelvű kiadását l. *Muabedat mecmuasi* 1297/1880. 92–102.; *Defterdar* 1995. 654–662.; *Silâbdar* 1962. 357–364. A velencei–oszmán békeszerződés egykorú eredeti latin nyelvű tisztázataról készült magyar fordítást l. *Szita–Seevann* 1999. 239–243. Törökül l. *Defterdar* 1995. 667–672.; *Silâbdar* 1962. 365–370. A lengyel–oszmán békeszerződés eredeti latin nyelvű tisztázataról készült magyar fordítást l. *Szita–Seevann* 1999. 229–235. Törökül l. *Defterdar* 1999. 662–667.; *Silâbdar* 1962. 371–375.

⁴ Az orosz–oszmán fegyverszüneti okmány egykorú hivatalos latin nyelvű másolatáról készült magyar fordítást l. *Szita–Seevann* 1999. 247–248. Az okmány orosz és német változatának helyeit közli *Gebei* 2001. 141. 16. jegyzet. A béke orosz nyelvű változatának magyar fordítását l. *Gebei* 2001. 150–154. Törökül l. *Defterdar* 1995. 692–698.

„A már régebben szentesített egyezmények alapján is legyen szabad a kereskedelmi tevékenység mindkét fél alattvalói számára ezen birodalmak minden országában és tartományában; hogy pedig mindkét fél részére hasznosan, ármánykodás és cselszövés nélkül menjen az végbe, a kiküldendő megbízottak között lévő kereskedelmi szakértők a mindkét részcsoport lebonyolítandó évenkénti követjárások idején folytassanak erről tárgyalást, s amint azt a magas birodalom iránt barátságot tápláló más nemzetek esetében is be szokták tartani, ugyanúgy a császári felség bármelyik nemzetének alattvalói is örvendezzenek a kereskedelem biztonságának és hasznának, a szokásos kiváltságoknak a magas birodalom országaiban és élvezzék azokat.”⁵

A két állam közötti következő békekötésre 1718-ban Pozsarevácon ismét egy háborús konfliktus – az 1716–1718 között zajló Habsburg–oszmán háború – lezárásaképpen került sor,⁶ így bő másfél évtizedig elvileg biztosítva volt a szabad kereskedelem mindkét fél alattvalói számára. Jelen írásban röviden a két békekötés közötti időszakot vizsgálom, illetve annak kérdését, hogy sikerült-e jelen esetben az oszmán oldal kereskedői számára a békében meghatározott módon biztosítani a sértetlenséget a Habsburg Monarchia részét képező Magyar Királyság területén. A fent említett karlócai béke pontjainak betartását vagy be tarthatóságát már röviddel megkötése után kérdésessé tette az, hogy bár a Monarchia és a Porta a béke fenntartására szerződött, magyar földön 1703 és 1711 között a bécsi kormányzattal és annak törekvéseivel szemben szabadságharc zajlott. Ráadásul annak vezetője, II. Rákóczi Ferenc a kezdetektől potenciális támogatót látott az oszmánokban, és diplomáciai tapogatózásba kezdett irányukba.⁷ De hogyan viszonyultak ezekhez a körülményekhez a szultán fennhatósága alatt tevékenykedő kereskedők?

A szabadságharc okozta bizonytalan közjogi állapotok közepette nagyon szigorúan kellett (volna) szabályozni a kereskedelem feltételeit. A Monarchia és a Porta közötti békeszerződés sértetlenséget biztosított, de a háborús állapotok miatt a határ menti császári parancsnokok hatáskörébe utalták, hogy engedélyezik-e a kereskedőknek a határátlépést és kereskedést. Gyakorta hangsúlyozni kellett, hogy a császári útlevelék és/vagy oltalomlevelek csak a császári katonaság által birtokolt területeken voltak érvényesek.⁸ Kuruc–oszmán viszonylatban hivatalos, államközi megállapodásra nem került sor, de a határ menti pasák igyekeztek Rákóczi írásbeli ígéretére és engedélyére hivatkozni a kereskedők bántatlanságát illetően.⁹ Rákóczi 1706. május 10-i keltezésű levelében arról tájékoztatta Csakirdzsi Haszán belgrádi pasát¹⁰, hogy a Porta kereskedői Kecskemétig és Debrecenig szabadon keresked-

⁵ *Szita–Seewann* 1999. 220–221.

⁶ A témáról a legújabb magyar szakirodalomból l. *Papp* 2018. 5–19.; *Tóth F.* 2018. 20–34.; *F. Molnár* 2018.

⁷ A Rákóczi-szabadságharc török diplomáciájáról l. *Benda* 1962.; *Bóka* 1982.; *Papp* 2004.; *Vatai* 2011.; *Tóth* 2019.

⁸ Vö. 1707-ben a magyar területre lépő muszlim kereskedőknek Johann Friedrich von Globitz szejdi generális oltalomlevelet adott, az azonban csak a császáriak fennhatósága alatt lévő területre volt érvényes. *Tóth H.* 2018. 98., 98. 71. jegyzet.

⁹ *Oszmán aga* 1996. 174–175.

¹⁰ Csakirdzsi Haszán 1705 elejétől 1707-ig belgrádi, 1707–1708-ban szaloniki, 1708. október közepétől 1710 januárjáig temesvári, majd agribuzi pasa volt, 1711-ben pedig ismét a belgrádi kormányzóságba került. *Fekete* 1993. 437. 12. jegyzet. A pasa temesvári kinevezésére l. még: *Oszmán aga* 1996. 147–148., 206.

hetnek.¹¹ Ám 1707 februárjában a Kecskemétről továbbmenni készülő muszlim kereskedőket hetekre feltartóztatták, azt követelték tőlük, hogy áruikat a városban értékesítsék, ráadásul szabott áron.¹² 1708 nyarán pedig a biztonság hiánya miatt Karajilanoglu Ali temesvári pasa¹³ Rákóczi kérésére sem adott Magyarországra szóló útlevelet a kereskedőknek.¹⁴ A „megegyezések” a Habsburg-kormányzattal szerződésben lévő oszmánok és az udvarral szembehelyezkedő kurucok között Bécs számára nyilván elfogadhatatlanok voltak. Mindezzel együtt forrásaink arról tanúskodnak, hogy az oszmán oldal kereskedői a nagyobb haszon reményében – kihasználva a hadi konjunktúra adta lehetőségeket – nem korlátozták tevékenységüket a császári fennhatóság alatt lévő területekre. Azaz vállalták a nagyobb kockázatot is, de ha bántódásuk esett vagy kár érte őket, annak rendezése a határ menti oszmán–kuruc–Habsburg tisztviselők feladatait növelte, de akár komolyabb diplomáciai konfliktusokat is generált.

A Rákóczi–Aspremont-levéltár török iratai között számos olyan, az oszmán előjáróktól érkezett levél található, amelyekben a kereskedőket ért károk megtérítéséről, a nekik járó pénzek kifizetéséről esik szó. Csakirdzsi Haszán belgrádi pasa valamikor 1705–1706 körül írt levelében arról tett panaszt Rákóczinak, hogy Halil és Musztafa belgrádi kereskedők, akik abaposztót és rizst szállítottak a kurucok táborába, a császáriak Debrecenbe történő benyomulása¹⁵ után nem kapták meg a pénzüket, ráadásul Károlyi Sándor és Eszterházy Antal¹⁶ hajdúi kirabolták őket.¹⁷ Ugyancsak Haszán pasa tett panaszt arról, hogy egy Ahmed bese nevű janicsárt, miután kereskedőként az áruját Magyarországon eladta, besorozták magyar zászló alá katonának. Kérte Rákóczitól Ahmed bese megkeresését és visszaküldését Belgrádba a neki járó pénzzel együtt.¹⁸ 1707 szeptemberében már Elcsi Ibrahim belgrádi pasa¹⁹ kérte a fejedelemtől, hogy az Ahmed és Iszmail nevű kereskedőket, akik a

¹¹ Kecskemétig és Debrecenig nyitva az út a kereskedőknek. II. Rákóczi Ferenc levele Csakirdzsi Haszán belgrádi pasához. Kistapolcsány, 1706. május 10. *Ráday* 1955. 573–574. A választ, amelyben a pasa kérte, hogy az útlevél nélkül utazókat Rákóczi fogassa el, l. *Fekete* 1993. 440.

¹² *Tóth H.* 2018. 88. Arról, hogy Rákóczi a török kereskedőket csak Kecskeméten és Debrecenben hagyja kereskedni, és az árakat szabályozzák, tájékoztatták a temesvári és a belgrádi pasát is. L. II. Rákóczi Ferenc követutasítása Pápai Gáspár számára. *Ráday* 1955. 626. Vö. II. Rákóczi Ferenc levele Turnadzsibasi Hüsejzin belgrádi janicsáragához. Eger, 1708. május 18. AR I/II. 372.

¹³ Karajilanoglu Ali pasa 1706. július 15-től 1708. október közepéig volt temesvári beglerbég. *Fekete* 1993. 452. 44. jegyzet. Vö. *Oszmán aga* 1996. 147. Ali pasa később az 1708 októberében elhunyt Elcsi Ibrahimot követte a belgrádi kormányzóságban. Dietrich Nehem péterváradí parancsnok jelentése az Udvari Haditanácshoz. Pétervárad, 1708. október 5. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Haus-, Hof- und Staats-archiv (HHStA), Staatenabteilungen, Türkei I. Kt. 178. Konv. 3. fol. 59.; Dietrich Nehem jelentése az Udvari Haditanácshoz. Pétervárad, 1709. január 11. Uo. Konv. 4. fol. 23.

¹⁴ *Fekete* 1993. 454. A török kereskedők részére kiállított ajánlólevelet l. még: Uo. 443–447., 455.

¹⁵ Debrecent Louis von Herbeville császári tábornok (kaiserliche Feldmarschall, *Heckenast* 2005. 188.; *Schmidt-Brentano* 2006. 41.) csapatai 1705 októberében, Jean-Louis Rabutin de Bussy tábornok (kaiserliche Feldmarschall, *Heckenast* 2005. 350.; *Schmidt-Brentano* 2006. 79.) hadai pedig 1706 őszén szállták meg, mindkétszer átmenetileg. *Szűcs* 1870. 714.; *Fekete* 1993. 439. 17. jegyzet.

¹⁶ Eszterházy Antalról l. *Rittling* 2016.

¹⁷ Csakirdzsi Haszán belgrádi pasa II. Rákóczi Ferenchez. Belgrád, [175/1706] *Fekete* 1993. 439.

¹⁸ Csakirdzsi Haszán belgrádi pasa II. Rákóczi Ferenchez. Belgrád, [é. n.] Uo. 440.

¹⁹ Elcsi Ibrahim pasa, korábbi dzsebedzsi basi a karlócai békekötést követően, 1700 januárjában a Porta hivatalos nagyköveteként érkezett Bécsbe. *Anonim* 2000. 138. A Bécsből visszatérő pasát a

követeléseik behajtása végett utazhattak be az országába, juttassa pénzükhöz, majd bocsássa vissza őket hazájukba.²⁰ Ibrahim pasa 1707. október 7-én kelt levele szerint az Ali nevű szpáhít azért küldte a fejedelemhez, mert Bottyán János kuruc generális két Musztafa bese nevű töröktől Pápán ezüstpénz értékben vásárolt abaposztót és élelmiszert, de rézpénzzel fizetett nekik, és miután Bercsényi Miklósnál erről panaszt tettek, azt a pénzt is elvették tőlük.²¹ Ez év novemberében Karajlanoglu Ali temesvári pasa is amiatt panaszkodott Rákóczinak, hogy egy Halil nevű kereskedő Egerben Eszterházy Antal, Bottyán János és Csáky István²² generálisok jóállásával adta el áruját, de nem kapta meg a pénzét.²³ A használatban lévő pénzek értékének problematikájával találkozunk Csakirdzsi Haszán – ekkor már – temesvári pasa levelében, miszerint egy Abdurrahman nevű kereskedő Rákóczi táborában árut adott el rézpénzért Rákóczi és Bercsényi írásbeli ígérete mellett, miszerint a rézpénzért utóbb ezüstöt fog kapni vagy rézércet. A kereskedő a kapott pénzből 5000 forintot megtartott, 24 000 forintot pedig átadott rézércre szóló utalványért, aminek beváltása nem történt meg addig, amíg a császáriak elfoglalták a bányákat, így a kereskedő üres kézzel távozott.²⁴ Hasonló problémáról írt Haszán pasa egy Halil odabasa nevű kereskedővel kapcsolatban is, aki a hadsereg számára csizmát, abaposztót és nyeregakarót adott el rézpénzért, hogy azt majd ezüstpénzre fogják beváltani, avagy rézércet adnak érte, de ez sem történt meg.²⁵ A kifizetések és kártérítések követelése a szabadságharc utolsó időszakában is terítéken volt, Hadzsi (Szári) Musztafa temesvári pasa²⁶ 1710. július 18-án kelt levelében örömmel vette, hogy a fejedelem utasítást adott tábornokainak Halil odabasa és

temesvári vilajet élére nevezték ki. *Defterdar* 1995. 681.; *Oszmán aga* 1996. 145.; *F. Molnár* 2006. 1486. Elcsi Ibrahim 1706-ban agribuzi, majd krétai, 1707-től pedig belgrádi pasa lett. A pasa 1708 októberében bekövetkezett haláláról Dietrich Nehem pétervárad-i császári parancsnok már 2-án értesült. Dietrich Nehem jelentése az Udvari Haditanácshoz. Pétervárad, 1708. október 2. ÖStA, HHStA, Staatenabteilungen, Türkei I. Kt. 178. Konv. 3. fol. 53r. A hír Konstantinápolyba október 9-én érkezett. Michael Talman konstantinápolyi Habsburg-rezidens jelentése az Udvari Haditanácshoz. Konstantinápoly, 1708. október 13. Uo. fol. 113r. Vö. Philip Meadows bécsi angol követ levele Robert Harley miniszterhez. AR II/III. 1877. 404–405.

²⁰ Elcsi Ibrahim belgrádi pasa II Rákóczi Ferenczhez. Belgrád, 1707. szeptember 28. *Fekete* 1993. 442.

²¹ Elcsi Ibrahim belgrádi pasa II. Rákóczi Ferenchez. Belgrád, 1707. október 7. Uo. 442–443. Vö. Hüszejn belgrádi janicsáraga Rákóczi Ferenchez szóló levelével, miszerint két Musztafa nevű kereskedő Magyarországra ment, hogy behajtsa a követeléseit. Uo. 445. Vö. Elcsi Ibrahim belgrádi pasa levele II. Rákóczi Ferenchez. Belgrád, 1707. december 7. és 1708. június 16. Uo. 443. Elcsi Ibrahim már harmadszor kérte a két Musztafa bese követelésének megadását és a hazaengedésüket. (A keresztény dátumban tévesen július szerepel.) Vö. Hüszejn aga belgrádi janicsáraga Rákóczihoz. 1708. június 16. Uo. 446. A rézpénz problémájára l. még: *Tóth H.* 2018. 88. 5. jegyzet.

²² Csáky Istvánra l. *Heckenast* 2005. 93–94.

²³ Karajlanoglu Ali temesvári pasa II. Rákóczi Ferenchez. Temesvár, 1707. november 7. *Fekete* 1993. 453.

²⁴ Csakirdzsi Haszán temesvári pasa II. Rákóczi Ferenchez. Temesvár, [1708. október – 1710. január] Uo. 456.

²⁵ Csakirdzsi Haszán temesvári pasa II. Rákóczi Ferenchez. Temesvár, [1708. október–1710. január] Uo. 455. Vö. még Haszán pasa közbenjárása meg nem nevezett kereskedők érdekében. Uo. 457.

²⁶ *Fekete* annyit tudott a pasáról, akit el-Hadzs Musztafa pasaként említett, hogy régebben defterdár volt, és 1710 januárja óta töltötte be a temesvári pasa tisztét. Uo. 457. 55. jegyzet. Az újabb kutatások szerint ő az 1709/1710-ben Temesvárra kinevezett Szári Musztafa pasával azonos. *Gezzer* 2016. 135.

más török kereskedők követelésének kielégítésére, de nem jelölte meg a kifizetés helyét, így az említett Halil odabasa hiába kereste meg Konstantinápolyban Pápai Jánost, Rákóczi portái követét a pénzéért.²⁷

Azon túl, hogy a kereskedők nem jutottak biztonsággal a pénzükhöz, az életük is többször közvetlen veszélyben volt. Egyrészt a kurucok uralta területekre betörő császári csapatok – többnyire szerb katonaelemek – veszélyeztették őket, másrészt a kuruc egységek is követtek el velük szemben túlkapásokat. 1705 januárjában Izmirli Ali temesvári pasa²⁸ tett panaszt Johann Friedrich von Globitz²⁹ szegedi parancsnoknál, mivel Csanád és Kanizsa³⁰ környékén szerb hajdúk bántalmaztak muszlim kereskedőket.³¹ A következő temesvári beglerbég, Karajilanoglu Ali pasa 1706 szeptemberében arról panaszkodott Rákóczinak, hogy Csáky István és Károlyi Sándor generálisok katonái kifosztottak 4-5 muszlim kereskedőt, akik egy hónappal korábban Erdélybe mentek.³² Valamikor 1706 végén, 1707 elején magyar huszárok támadtak meg Tordára útban lévő muszlim kereskedőket, akik közül hármat agyonvertek, kettőnek sikerült elmenekülnie, bár őket is kifosztották.³³ Eddigi ismereteink alapján a korszak legnagyobb vihart kavarázó és kétéves diplomáciai huzavonát eredményező esete pedig az 1707. április 3-i kecskeméti rajtaütés volt, aminek 53/55 muszlim és egy görög kereskedő esett áldozatul.³⁴ Bár az ügyben végül a Habsburg-udvar szolgáltatott kártételt, mivel a rajtaütést a szolgálatukban álló szerb hajdúk és huszárok hajtották végre, Elcsi Ibrahim belgrádi pasa az ügy kirobbanásakor Rákóczi fejedelmet is megkereste, hogy elégtételt követeljen tőle, hiszen Kecskemét akkor éppen kuruc fennhatóság alatt állt.³⁵ Az 1708. év elején sarkadi hajdúk támadtak meg két Borosjenő vidékére érkező török kereskedőt. Az esetről február 3-án Szentandrás János török tolmács Temesvárról tájékoztatta Károlyi Sándort,³⁶ majd Karajilanoglu Ali pasa is írt az ügyben a

²⁷ Hadzsi Musztafa temesvári pasa II. Rákóczi Ferenchez. *Fekete* 1993. 457–458. A levél egyéb követelésekről is említést tesz. Pápai Jánosra l. *Benda* 1963. 18–37.

²⁸ Izmirli Ali pasa 1704 márciusától 1706. július közepéig állt a temesvári vilajet élén. *Fekete* 1993. 449. jegyzet. A pasa személye és a kinevezése körüli bizonytalanságokra l. *Tóth H.* 2019. 465–466. 23. és 24. jegyzet. Izmirli Ali temesvári pasának szóló szultáni rendeleteket l. TMO 1914. 318–325.

²⁹ Johann Friedrich von Globitzra l. *Heckenast* 2005. 160.; *Schmidt-Brentano* 2006. 35.

³⁰ Ma Magyarkanizsa, Kanjiza, község Szerbiában.

³¹ Izmirli Ali temesvári pasa Johann Friedrich von Globitz szegedi parancsnokhoz. Temesvár, 1705. január 5. *Kitab-i İnsa*. ÖStA HHStA Konsularakademie, Orientalische Handschriften (OHSch), Nr. 125. fol. 28r–29r. A parancsnok válaszlevelét és az ügyben végzett vizsgálatról szóló jelentést l. Uo. 29r–30v, 31r–32r. Vö. Izmirli Ali pasa 1705 elején a kurucok okozta kártételekre panaszkodott. *Lampérth* 1899. 462. A *Kitab-i İnsa* elnevezésű levélgűjtemény(ek)ről legújabbán l. *Tóth* 2016.

³² Karajilanoglu Ali temesvári pasa II. Rákóczi Ferenchez. Temesvár, 1706. szeptember 19. *Fekete* 1993. 453.

³³ *Oszmán aga* 1996. 160.

³⁴ Az eset és az azt követő diplomáciai tárgyalások részletes ismertetését l. *Tóth* 2018. Vö. *Papp* 2012. 35–37.

³⁵ Elcsi Ibrahim II. Rákóczi Ferenchez. Belgrád, 1707. április 3. után. *Fekete* 1993. 441. Rákóczi válaszlevelében arra próbálta rábírní a pasát, hogy közösen álljanak bosszút a szerbeken az akciójuk miatt. II. Rákóczi Ferenc Elcsi Ibarhici belgrádi pasához. Szerencs, 1707. május 23. *Ráday* 1955. 274–276.

³⁶ Szentandrás János Károlyi Sándorhoz. Temesvár, 1708. február 28. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Károlyi család levéltára, P 396, Acta Publica, 1708. február F1A9.

generálisnak: kérte a bűnösök és az elkobzott jószágok felkutatását.³⁷ A pasa közvetlenül Rákóczinak is panaszt tett az esetről.³⁸ Csakirdzsi Haszán temesvári pasa – valamikor 1708 októbere és 1710 januárja között – egy Erdélybe és Havasalföldre járó kereskedő kártérítése ügyében fordult Rákóczihoz, a kereskedőtől Besztercén 1250 gurus értékű holmit raboltak el.³⁹ 1710. július 1-jén pedig Hadzsi (Szári) Musztafa temesvári pasa azért írt a fejedelemnek, mert Csalik Oszmán besét áruja eladása után Kassáról visszatértében Eger mellett az egri generális testvére kirabolta és megsebesítette, négy nap múlva pedig behalt sérüléseibe.⁴⁰

1711. április 30-án megkötötték a Rákóczi-szabadságharcot lezáró szatmári békét, az élet azonban Magyarországon nem változott meg egyik pillanatról a másikra. Bár az oszmán kereskedők elvileg ismét nyugodtabb körülmények között tevékenykedhettek, a gyakorlatban a konfliktusok nem szűntek meg. Alább a fenti eseményekhez kapcsolódva, de már egy 1711. augusztusra–szeptemberre kitoldódott ügyet ismertetek, ami további adalékkul szolgál az oszmán kereskedők magyarországi működésének körülményeihez, immár a Rákóczi-szabadságharc lecsengésének időszakában. Johann Melchior Salzer (*Salzer*) aradi császári parancsnok⁴¹ és Hadzsi/Szári Musztafa (*Sari Mustafa*) levélváltása – melynek átiratait a mellékletben közlöm – a temesvári díváni tolmács, Oszmán aga által összeállított *Kitab-i İnsa* elnevezésű levélgyűjtemény(ek)ben maradt fenn.⁴² Szári Musztafa pasa 1711. augusztus 27-re datált levelében (*Forrásközlés 1.*) beszámolt arról, hogy a szultáni alattvalók közül Szalih zajm (*Salih zaim*)⁴³ és Musztafa zajm (*Mustafa zaim*) két szpáhi társukkal és a portai janicsárok közül Hadzsi Oszmán-ogluval (*Hacı Osman-oglı*) és két janicsártársával együtt kereskedés és vásárlás céljából Debrecenbe (*Döbröcün*) mentek.⁴⁴ A visszafele úton, amikor szekereikkel a Szarvas (*Sarvas*) nevű helyhez értek, a császári fennhatóság alatt lévő Nagylak (*Nadlaq*) hadnagya 70–80 szerb katonával rájuk támadt, Musztafa zajmot, aki a szekereken kívül tartózkodott, megölték, a két szpáhit pedig foglyul ejtették. Amikor ezt Szalih zajm és öt társa meglátta, védekezni kezdtek, és a fegyveres összecsapásban Hadzsi

Az ügyről részletesen l. *Seres* [é. n.]. Egyúttal köszönöm Seres Istvánnak, hogy a rendelkezésemre bocsátotta kéziratát.

³⁷ MNL OL Károlyi család levéltára, P 398, Missiles, Nr. 76293. A levélre Károlyi február 28-án válaszolt, a levelében pedig azt bizonygatta, hogy a kereskedő magának köszönheti, ami történt, mivel oltalomlevél nélkül utazott. Uo. Nr. 35411 (Eredeti fogalmazvány).

³⁸ Karajlanoglu Ali temesvári pasa II. Rákóczi Ferenchez. Temesvár, 1708. március 9. előtt. *Fekete* 1993. 454. Az ügyben Szabó Sándor kapitány március 7-én Sarkadról azt írta Károlyinak, hogy Palocsay György (*Heckenast* 2005. 325–326.) parancsára hajtották végre az akciót. *Seres* [é. n.].

³⁹ Csakirdzsi Haszán temesvári pasa II. Rákóczi Ferenchez. Temesvár, [1707. október – 1710. január] *Fekete* 1993. 456–457.

⁴⁰ Hadzsi Musztafa temesvári pasa II. Rákóczi Ferenchez. Temesvár, 1710. július 1. Uo. 457. A fejedelem erre a levélre 1710. augusztus 12-én válaszolt, elhárította a felelősséget saját embereiről, és kérte a pasát, hogy az ő engedélye nélkül kereskedőket ne engedjen át a határon. AR I/III. 1874. 495–496.; *Fekete* 1993. 457. 56. jegyzet. Eger parancsnoka a kérdéses időpontban Perényi Miklós volt. *Komáromy* 1915.

⁴¹ Johann Melchior Salzerre l. *Schmidt-Brentano* 2006. 87.; *Heckenast* 2005. 371.

⁴² Oszmán agaról l. *Oszmán aga* 1996. A levélgyűjteményekről l. 32. jegyzet hivatkozása.

⁴³ Ziaimet-birtokos szpáhi elnevezése.

⁴⁴ A levelekben összesen nyolc utazó, kereskedő személyt említenek.

Oszmán-oglu életét vesztette. De a támadó hadnagy és a lova, továbbá egy-két embere és azok lovai is megebesültek. A szerb katonák a szekereket nem tudták elfoglalni, és mivel a sebesült hadnagyukat sem tudták volna lovon elszállítani, megegyeztek Szalih zajmmal. Beszüntették a további hadakozást, elengedték a foglyul ejtett szpáhikát, annak fejében, hogy a hadnagyukat a kereskedők szekeren a Maros folyóig szállíthassák. Onnan a kereskedők bántatlanul mehettek tovább Temesvárra. Mivel azonban a nagylaki hadnagy vezette, kereskedők elleni támadás a két állam között fennálló béke megszegését jelentette, és a rajtaütés során Musztafa zajm és Hadzsi Oszmán-oglu is életét vesztette, Musztafa pasa a bűnösök elfogását és megbüntetését követelte az aradi parancsnoktól.

Salzer 1711. szeptemberi válaszlevelében (*Forrásközlés* 2.) – ahol a támadás helyéül nem Szarvas, hanem Szolnok mezeje (*Solnoq sabrasında*) lett megjelölve – a felelősséget a császár birtokában lévő magyar területek kurucaira, illetve a velük titokban kapcsolatot tartó kereskedőkre hárította. Hivatkozott a karlócai béke vonatkozó részére, miszerint a lázadó, rendbontó elemeket sem védeni, sem támogatni nem lehet,⁴⁵ és mivel a károsult kereskedők éppen a császár ellenségeinek számító kurucoktól érkeztek a támadás helyszínére, levele szerint az oda kirendelt szerb katonaság azt hitte róluk, hogy ők is kurucok, és ezért került sor a rajtaütésre, amelyben mindkét oldal veszített embereket. Amikor pedig felismerték egymást, azaz, hogy a szerb katonaság török kereskedőket támadott meg, felhagytak a csatározással. Az ügyben vizsgálatot rendeltek el, amit a szerb hadnagy sebesülése miatt el kellett halasztani, de a bécsi udvarnak mindenről jelentést tettek, és annak utasításaira várnak. Addig is a parancsnok követelte annak megakadályozását, hogy a jövőben oszmán részről akár titokban, akár nyíltan bárki a kurucok közé menjen, és a pasa ne engedje, hogy a béke és barátság ellenére való események történjenek.

Amikor a fenti válaszelevel megérkezett Temesvárra és azt lefordították, a pasa ismét elküldte levelét és Oszmán aga személyén keresztül szóbeli üzenetét Salzernek Aradra. Az ott, az aga jelenlétében lezajlott vizsgálatról és kihallgatásokról Oszmán jelentése ad felvilágosítást.⁴⁶ Salzer jelenlétében tanácskozást tartottak, miután a pasa levelében és szóbeli üzenetében ismételten ragaszkodott a vétkesek megbüntetéséhez, sőt a meggyilkolt törökökért vérbosszút követelt.⁴⁷ Az oszmán fél nem fogadta el a parancsnok válaszát, miszerint a kereskedők hibát követtek el, amikor a magyarok, azaz kurucok közé mentek. Hiszen a határátlépéskor a császári kapitányok és vámosok egyrészt beszédtek a kereskedőktől a vámot, másrészt útlevelet adtak nekik, hogy arra a helyre menjenek, ahova menni akarnak. Így pedig a kereskedők meggyilkolása a békeszerződés megszegése volt. A vétkes hadnagyot és zászlótartóját is kihallgatták, előbbi a történeteket váratlan eseményként tette fel, és hangsúlyozta, hogy a két társaság egymásnak esett, és mindkét oldalnak veszteségei voltak. Az aga ezen a ponton vitázni kezdett vele, szerinte a kereskedőknek nem volt más lehetőségük, mint fegyvert fogni, miután vagy százan támadtak rájuk, ráadásul halottak csak az oszmánok között voltak. Végül a hadnagyot és zászlótartóját, mivel a támadás-

⁴⁵ Az erről való rendelkezést l. a karlócai béke kilencedik cikkelyében. *Szita-Seewann* 1999. 218.; *Muabedat mecmuasi* 1297/1880. 96.; *Defterdar* 1995. 657–658.

⁴⁶ *Kitab-i İnsa*. Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB), Cod. Mixt. 175. fol. 33v–36v.; *Kitab-i İnsa*. ÖStA HHStA Konsularakademie, OHSch, Kt. 9. Nr. 125. fol. 48r–51v.

⁴⁷ A Kecskeméten áldozatul esett muszlim kereskedők ügyében is felmerült a vérbosszú követelése. *Tóth H.* 2018. 98. és 98. 70. jegyzet.

ra parancsot nem kaptak, és megszegették vele a békét, elítélték. A cigány szigetnek⁴⁸ nevezett helyen Salzer parancsnok, az aga, más tisztok és 40-50 fegyveres jelenlétében kivégezték őket. Amit természetesen Szári Musztafa pasa úgy is értelmezhetett, hogy ezáltal teljesült a két muszlim áldozatért követelt vérbosszú. A fent említett ügyek többségével ellentétben itt a két oldal megegyezésre jutott, az oszmánok pedig elégtételt kaptak.

Forrásközlés

1.

*Szári Musztafa temesvári pasa levele Johann Melchior Salzer aradi parancsnokhoz, Temesvár, 1711. augusztus 27. Kitab-i Insa. ÖNB, Cod. Mixt. 175. fol. 20r-v, 31r-v.*⁴⁹

[20r] Timişvar muhafızı Sarı Mustafa paşa hazretleri tarafından Arad ceneralı | Salçer nam cenerala gönderdüğü mektubdur | ba^{de} l-laçab benüm muhabbetlü riayetlü hürmetlü dostum inha-i muhlisanemüz budur-ki | bundan aqdem bu taraf sakinlerinden Salih zaim ve Mustafa zaim | iki sipahı yoldaşları ile ve dergah-i ali yeniçerlerinden | Hacı Osman-oğlu iki nefer yeniçeri yoldaşları ile mecmuası sekiz | nefer ademlerimiz ticaret tarıqıyla ve baz-i alacaqları için Döbröçin | nam mahalle varub ticaretlerin görüb ve alacaqları çoğalaşub | yine ol-tarafun metalarından alub arabalar ile bu taraflara gelmek | üzerine yola revane olub Püspöqladan⁵⁰ nam mahallden qalqub Sarvaş | nam mahalle gelür iken hala siz dostumuzun hükümetinde olan Nadlaq | hadnağı [T.r.o]⁵¹ nam hadnağın yanında olan yetmiş sekken Sırf qatanaları | ile ademlerimizi ansızın basub Mustafa zaimi arabalardan taşra [20v] bulunub mezburi ansızın basub tutaraqları mahallde tüfenk ile urub | qatl edüb ve iki nefer sipahıyı bağlayub esir edüb arabalar | içinde olan Salih zaimi sayır beş nefer rafıq-ları ahvalı | görüb fehm etmekle der-aqab arabaları daire çevirüb içine girüb | tüfenk endaz ile cenğe hazır olub hadnak-i mesfur yanında olan | qatanalar ile arabalar üzere hücum edüb mabeyninde qatl [u] qıtal olub | Salih zaimün rafığı Hacı Osman-oğlu telef olub taş-rada dahi [T.r.o] | hadnağın tavarı ve kendü dizinden yarananub bir iki ademleri ve hayvanatları | yaranınca arabaları feth edemeyüb aqibet Sırf kefereleri beynlerinde | müşa-vere edüb ne yüzden atmaludur yaralı hadnağı at üzerinde | dört beş qonaq yere götürmek mümkün olmayub na-çar olduqlarından naşi Salih zaim ile mabeyninde sulh edüb bu eda ile ki na-gehan | bir şeydür vaqi oldı olmamağ gerek idi peşiman olduq amma neden sonra [31r]⁵² sizden iki adem telef olub ve bizden [T.r.o] hadnağın kendü ve atı ve andan | maada bir iki qatanamız ile tavarları yarananub gelenek sizünle ahd-i eman | ve sulh edelim

⁴⁸ A Maroson lévő cigány-sziget a temesvári pasa és az aradi parancsnok között már korábban is olyan helyszín (határ) volt, ahol rendezték a vitás ügyüket. *Tóth* 2016. 290.

⁴⁹ A levél megtalálható a bécsi levéltárban lévő levélgyjűteményben is: *Kitab-i Insa*. ÖStA HHStA Konsularakademie, OHSch, Kt. 9. Nr. 125. fol. 44r–45v.

⁵⁰ Püspökladány

⁵¹ A szerb hadnagy neve jelenleg nem azonosítható.

⁵² A lapokat a kötet összefűzésekor rosszul fűzték össze, ezért a 20v oldal után a levél a 31r oldalon folytatódik.

birbirimize zarar ve ziyan gelmemek üzere elimizde olan | iki nefer sipahılarınızı salive-
relim yaralılarımızı arabalarınıza | qoyalım sizünle maen nehr-i Murişe degin varalım sizler
andan Tımışvara | selamet üzere gidesiz ve bu birbirleriyle ahd-i eman edüb vech-i |
meşruh üzere vaqi olmağla benüm dostum işbu mübarek sulh [u] | salah esnalarında bu
maqule hilaf-i ahd-name-i hümayun ve hilaf-i dostluq | hükümetinizde olan Sırf taifesi
canibinden vaqi olmağla mektub-i | meveddet tahrir ve mahsus zabitlerimiz ile tarafınıza
irsal olunmuşdur | vusulunda memuldur-ki iki padişah-i azimüş-şan beynlerinde aqd |
olunan sulh [u] salaha mugayir harekete cesaret eden Sırf taifelerinin | zabitleri ehl-i fesad
olunları ele götürüb ahz u habs

[31v] ve sayire mucib-i gayret için cezalarını tertib eylesesiz ve fi-ma-bad | bu maqule
hareket rıza verilmeyüb hükümetinizde olan qatanalara | ve sayirlere muhkem tenbih u
teekid eylesesiz fi-ma-bad dostluqdan | hali olmayasız hazz olunur baqi ve-s-selam ala men
ittiba el-huda | tahriren der-qale-i Tımışvar fi 13 receb sene 1123 | muhibb-i muhlis muha-
fiz-i Tımışvar hala

2.

*Johann Melchior Salzger aradi parancsnok válaszleleve Szári Musztafa temesvári pasáboz. Arad, 1711.
szépt. 13–31. Kitáb-i İnşá. ÖNB, Mixt. 175. fol. 31v–33r.⁵³*

[31v] Arad ceneralinden Salih ve Mustafa zaim hususiyçün Tımışvar | paşasına yazılan
mektub cevabıdır | ba'de l-laqab benüm muhabbetlü sadaqatlu riayetlü dostumuz paşa-yi
alışan | hazretleri inha-i dostanemüz budur-ki irsal olunan mektub-i | meveddetleri mahsus
ağalarınız biriyle gelüb vusul oldı mefhumı | malum-i dostları olmuşdur bundan aqdem ol-
taraf sakinlerinden | Salih ve Mustafa zaim ve yeniçeri taifesinden Hacı Osman-oğlu

[32r] ile cümlesi sekiz nefer ademlerinüz ticaret tarıqıyla ve Macarlıqda | alacaqları için
Döbröçin tarafına varub avdet eyledüklerinde | Solnoq sahrasında mezburlara bir qaza-yi
asüman erişüb Sırf | qatanaları ile beyinlerinde⁵⁴ mücadele ve muharebe vaqi olub iki |
tarafdan dahi zarar isabet eyledüğü tahrir olunmağla malum-i dostları | olmuşdur benüm
dostum Mustafa zaim ile Salih zaim hala şevketlü | çasarımızun mutassarıf oldukları Macar
valiyetinün ahalilerinden | hala ısyan u tuğyan ve adavet üzerine olan qurus taifesi-nün |
maiyetlerinden olmayub ile her bar mezburlar baz-i tarıq ile | gizlü hudud-i çasariyeye
tecavüz edüb Macar vilayete | varub zikr olunan haynlarımız ile alış veriş edüb | istedikleri
eşyayı gönderüb götürüb beş altı ay ve bir sene | miqdarı Macarlular ile gezüb yürüyüb
yayub için kemal-i

[32v] dostluq atmaları ile bu hususda siz dostumuzun malumlarıdır-ki | ehl-i fesad olan
tarafeynün reayasından ası olanlara bir vechle | himaya olunmayub muyn olmayalar deyü
ahd-name-i hümayunlarda tasrih olmağla | imdi zikr olunan ademlerinüz hala hilaflarımız
olan qurus | taifesi taraflarından gelür iken ol-caniblere tayin olan Sırf | qatanaları ile [T.r.o]

⁵³ A levél megtalálható a bécsi levéltárban lévő levélgyűjteményben is: *Kitáb-i İnsa*. ÖStA HHStA
Konsularakademie, OHSch, Kt. 9. Nr. 125. fol. 46r–48r.

⁵⁴ Helyesen: beynlerinde.

hadnak Macar üzerine çeteye varub balada | zikr olunan mahallde ansuzun qurusdur deyü ademlerinüz üzerine | hücum edüb birbirlerine alet-i harb ile muharebe edüb hain-i | muharebede sizün ve bizüm tarafımızdan ademler telef ve yarananub | birbirlerini farq edince muharebeyi terk ve ka-l-evvel dostluq | edüb girü avdet eylemişlerdür husus-i mezburda teftiş | ve tafahhus eylemek için buyuruldı ile adem tayin ve irsal | olunmuş idi lakin hadnak-i mezbur [T.r.o] hiddetde yaralı yatub

[33r] bir dürlü gelmek mümkün olmayub husus-i mezburda çünkü mesfur için | Töqöli⁵⁵ ve sayir Sırf qapudanları mütekeffil olub bir qaç | eyyama degin tehir olunmaq laziminden olmağla hususen ki emval-i | mezburi ale-[t]-tafsil Beç tarafına mesfur divanına tahrir ve arz eylemişüz | bu hususda ol-tarafdan ne yüzden emrleri sadir olur ise | ana göre hareket olunur imdi siz dostumuzdan taleb olunan | budur-ki fi-ma-bad ol-maqule kimes-neleri gizlü ve aşikare hilafımız | olan qurus yaramazları taraflarına irsal buyurmayub | men ve daq edeler ve hilaf-i ahd-name-i hümayun harekete rıza verilmeyüb | ve dostluğa ve qonşuluğa münasib ve müvafiq dostluqları dirig | eylemeyesiz memnun ve mahzuz olunur baqi ömr ve devlet daimbar | tahriren der-qale-i Arad fi evahir-i receb sene 1123 muhibb-i muhlis Salçer ceneral-i Arad hala

Felhasznált irodalom

- Acsády* 1899 *Acsády Ignác: A karloviczi béke története 1699.* Budapest, 1899.
- Anonim* 2000 *Anonim osmanlı tarihi (1099–1116/1688–1704).* Haz.: Abdülkadir Özcan. Ankara, 2000.
- AR I/II. 1873 II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltáranak egykorú lajst-romaival. 1703–1712. Közli: *Thaly Kálmán*. II. kötet. Budapest, 1873. (Archivum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferencz levéltára, bel- és külföldi irattárból bővítve. Első osztály: had- és belügy. II. kötet)
- AR I/III. 1874 II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltáranak egykorú lajst-romaival. 1703–1712. Közli: *Thaly Kálmán*. III. kötet. Budapest, 1874. (Archivum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferencz levéltára, bel- és külföldi irattárból bővítve. Első osztály: had- és belügy. III. kötet)
- AR II/III. 1877 Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferencz korára. Angol levéltárból közli: *Simonyi Ernő*. III. kötet. Budapest, 1877. (Archivum Rákóczianum. II. osztály: Diplomacia. III. kötet)
- Benda* 1962 *Benda Kálmán: II. Rákóczi Ferenc török politikájának első éve, 1702–1705. Történelmi Szemle*, 5. (1962) 2. sz. 189–209.
- Benda* 1963 *Benda Kálmán: Pápai János törökországi naplói.* Budapest, 1963.

⁵⁵ Tököli-Popovics János aradi főkapitány, alá tartozott a Maros menti határőrvidék várainak őrsége. *Heckenast*, 2005. 437.

- Bóka* 1982 *Bóka Éva*: Charles de Ferriol portai követsége. *Történelmi Szemle*, 25. (1982) 3. sz. 519–536.
- Defterdar* 1995 *Defterdar Sarı Mehmed Paşa*: Zübde-i vekayat. Tahlil ve Metin (1066–1116/1656–1704). Haz.: Abdülkadir Özcan. Ankara, 1995.
- Fekete* 1993 *Fekete Lajos*: A Rákóczi–Aspremont-levéltár török iratai. In: Fekete Lajos: A hódoltság török levéltári forrásai nyomában. Szerk.: Dávid Géza. Budapest, 1993. 429–463.
- Gebei* 1999 *Gebei Sándor*: A karlócai béke kelet-európai összefüggései. *Történelmi Szemle*, 41. (1999) 1–2. sz. 1–29.
- Gebei* 2001 *Gebei Sándor*: Az orosz–török béketárgyalások Karlócán és Konstantinápolyban (1699–1700). *Aetas*, 21. (2001) 2. sz. 134–154.
- Gezer* 2016 *Gezer, Ömer*: Kale ve nefer: Habsburg sınırında osmanlı askeri gücü-nün yeniden örgütlenmesi (1699–1715). Doktora Tezi. Hacettepe Üni-versitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. Ankara, 2016.
- Heckenast* 2005 *Heckenast Gusztáv*: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Budapest, 2005.
- Katona* 1805 *Katona István*: Historia critica regum Hungariae stirpis Austriacae: 1526–1710. Tomus XXXVI. Budae, 1805.
- Komáromy* 1915 *Komáromy András*: Perényi Miklós egri várparancsnok. [I–II. közl.] *Hadtörténelmi Közlemények*, 16. (1915) 1. sz. 119–157.
- Lampérth* 1899 *Lampérth Géza*: Gróf Pekry Lőrinc leveleiből: II. Rákóczi Ferencz 1704–5-iki erdélyi hadjáratának történetéhez. *Magyar Történelmi Társ.*, 22. (1899) 3. sz. 458–473.
- MTSZ 1968 *Magyar Történelmi Szöveggyűjtemény*. II/2. kötet. 1526–1790. Szerk.: Sinkovics István. Budapest, 1968.
- F. Molnár* 2002 *F. Molnár Mónika*: The Treaty of Karlowitz in the Venetian sources. Diplomacy and ceremony. In: The Turks. Vol. 3. Ottomans. Eds.: Hasan Celal Güzel–Cem C. Oğuz–Osman Karatay. Ankara, 2002. 405–414.
- F. Molnár* 2006 *F. Molnár Mónika*: Tárgyalási technikák és hatalmi játszmák. A Habsburg és az Oszmán Birodalom közötti határ meghúzása a karlócai békét követően. *Századok*, 140. (2006) 6. sz. 1475–1502.
- F. Molnár* 2013 *F. Molnár Mónika*: Der Friede von Karlowitz und das Osmanische Reich. In: Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen. Das Osmanische Reich und die Habsburgmonarchie in der Frühen Neuzeit. Hrsg.: Robert Spannenberg, Arno Strohmeier. Stuttgart, 2013. 197–220.
- F. Molnár* 2018 *F. Molnár Mónika*: Karlócától Pozsarevácig: A Velencei Köztársaság és az Oszmán Birodalom kapcsolata olasz szemmel. *Aetas*, 33. (2018) 4. sz. 35–51.
- Muabedat mecmuasi*. Cilt 3. İstanbul, 1297/1880.

- Oszmán aga* 1996 *Oszmán aga*. A gyaurok rabságában. Pasák és generálisok között. Ford. László Jólesz. A jegyzeteket és előszót írta: Bánkúti Imre. Budapest, 1996.
- Papp* 2004 *Papp Sándor*. A Rákóczi-szabadságharc török diplomáciája. *Századok*, 138. (2004) 4. sz. 793–821.
- Papp* 2012 *Papp Sándor*. A Sárközyek. Egy magyar származású francia államférfi családjának története a 18. század végéig. Szeged, 2012.
- Papp* 2018 *Papp Sándor*. A pozsareváci békekötés és a magyarok. *Aetas*, 33. (2018) 4. sz. 5–19.
- Ráday* 1955 *Ráday Pál iratai*. 1. kötet. Szerk.: Benda Kálmán. Budapest, 1955.
- Rittling* 2016 *Rittling László*. Eszterházy Antal élete és szerepe a Rákóczi-szabadságharcban II. Rákóczi Ferenchez írt levelei tükrében. Kiadatlan PhD doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskola. Szeged, 2016.
- Schmidt-Brentano* 2006 *Schmidt-Brentano, Antonio*: Kaiserliche und k. k. Generale (1618-1815). Wien, 2006.
- Seres* [é. n.] *Seres István*. A sarkadi hajdúk. Kézirat.
- Silâhдар* 1962 *Silâhдар Fındıklılı Mehmed Ağa*. Nusretnâme. Cilt I. İstanbul, 1962.
- Szita–Seewann* 1999 *Szita László–Seewann, Gerhard*: A karlócai béke és Európa. Dokumentumok a karlócai béke történetéhez, 1698–1699. Pécs, 1999.
- Szűcs* 1870 *Szűcs István*. Debreczen város történelme. III kötet. Debrecen, 1870.
- TMO* 1914 *Török–magyar oklevéltár 1533–1789*. Szerk.: Karácson Imre. Budapest, 1914.
- Tóth F.* 2018 *Tóth Ferenc*: A francia külpolitika és Magyarország a pozsareváci béke idején. *Aetas*, 33. (2018) 4. sz. 20–34.
- Tóth H.* 2016 *Tóth Hajnalka*: Temesvári Oszmán Aga levélgyűjteménye: Habsburg–oszmán–kuruc határvidéki konfliktusok a 18. század elején. In: Előadások a Magyar Tudomány napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában. Szerk.: Egyed Emese–Pakó László. Certamen 3. Kolozsvár, 2016. 283–294.
- Tóth H.* 2018 *Tóth Hajnalka*: Török kereskedők nehézségei a kuruc korban – avagy hogyan ne kereskedjünk Magyarországon a Rákóczi-szabadságharc idején. *Acta Historica*, 143. (2018) 87–106.
- Tóth H.* 2019 *Tóth Hajnalka*: Roma çarıyla şevketlü padişahumuzun sulh [u] salahı olub – The two Ali Pashas of Temeşvar on the Habsburg, Hungarian and Ottoman Frontier at the Time of the Rákóczi War of Independent. In: Şerefe. Studies in Honor of Prof. Géza Dávid on his seventieth Birthday. Eds.: Pál Fodor–Nándor E. Kovács–Benedek Péri. Budapest, 2019. 459–479.

- Uzunçarşılı* 1988 *Uzunçarşılı, İsmail Hakkı*: II. Selim'in tahta çıkışından 1699 Karlofça andlaşmasına kadar. In: *Uğ*: Osmanlı tarihi. III/I. kötet. Ankara, 1988.
- Vatai* 2011 *Vatai Gábor*: Út az irrealitásba: Rákóczi török diplomáciája a szabadságharc idején. *Keletkutatás* 2011. ősz, 91–108.
- R. *Várkonyi* 1987
R. *Várkonyi Ágnes*: A török háború: Bécsről Budáig (1683–1686). In: Magyarország története 1526–1686. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Magyarország története tíz kötetben III/2. kötet. Budapest, 1987. 1577–1636.
- Zinkeisen* 1857 *Zinkeisen, Johann Wilhelm*: Geschichte des osmanischen Reiches in Europa. Band V. Gotha, 1857.